

„A SAKKTÁBLÁT NEM BORÍTIK FEL!”

Horváth Iván, irodalomtörténész egyetemi tanárral
Hortobányi Ágnes beszélget

– Balassi- és József Attila-kutatóként azon kevés szakemberek közé tartozik, akik két egymástól időben távol eső területtel foglalkoznak. A Balassi-év után mit vár a József Attila-émlékvétől?

– Önző módon örülök az állami évfordulóknak, mert ilyenkor alkalom (értsd: pénz) adódik arra, hogy maradandó kulturális értékek jöjjenek létre. Két lista van: a legnagyobbaké (amilyen Balassi vagy József Attila) és a kisebbeké. Persze minden pantheon vitatható. Az idén megünnepelhettük volna például Ács Ernő 100. születésnapját is, aki alighanem a világháló legfontosabb összetevőjének, a csomagkapcsolási elvnek feltalálója volt – de neve nem került fel a kis listára.

A Balassi-év tudományos eredményei talán nem túl óriásiak. Számmomra a legnagyobb intellektuális élvezetet a *Balassi Bálint és a reneszánsz kultúra* című kötet okozta, amelyben fiatal kutatók szerepelnek. A József Attila-év körüli időben viszont remek új könyvek jelentek meg. Például egy letehetetlen képeskönyv: a *Költőnk és kora* (szerk. Szabó B. István és Asperján György, ASPY Stúdió Kiadó, 2005). Lenyűgöző számú, általam ismeretlen fényképet ástak elő a József Attila-életrajz szereplőiről. Megtekinthetjük például a „megrezzenni lágy emléidet” verssor címzettjét. Bizalmatlan vagyok az életrajzzal szemben, nem hiszem, hogy egy bizonyos nő lett volna az *Óda* ihletője – az irodalom és a köznapi élet között ennél sokkal bonyolultabb a kapcsolat –, de mégis méltányolom azokat a lágy emléket, melyeknek tulajdonosa egy egész oldalas képen vehető szemügyre.

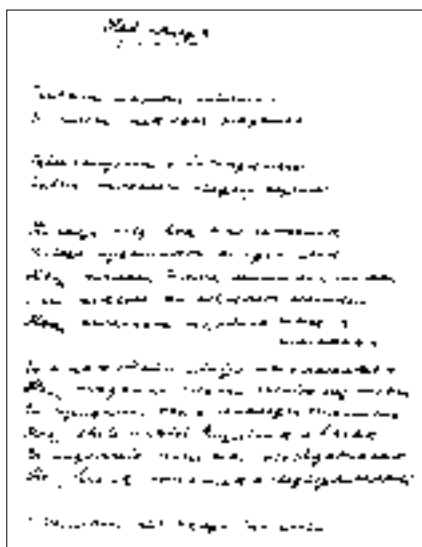
József Attiláról mostanában – nemcsak az emlékvében, egyébként is – sok minden megjelent. Csak emlékeztetőül néhány: Tverdota György *Eszmélet*-elemzése, Szőke György irodalompszichológiai megközelítései, Bókay Antal könyve József Attila poétikáiról, Kulcsár Szabó Ernőnek és körének átértékelési kísérletei s a velük vitázó Veres Andrásnak és megint csak Tverdota Györgynek írásai, Beney Zsuzsa verselemzése és még sok remek, érdekes olvasmány.

– Érez-e valamilyen feszültséget az említett publikációk szerzői között, s ha igen, feloldható-e ez a feszültség?

– Fel kell oldani? Miért ne lehetnének különbözőek az álláspontok? Balassi-ügyekben rengeteget vitatkozunk, kutatók különböző álláspontjai élnek egymás mellett, filológiai érveket vagdosunk egymás fejéhez, de jó, kollegiális viszonyban vagyunk egymással. A sakktablát, melyen sakkozunk, nem borítjuk fel. A vita József Attilával kapcsolatban nem erőteljesebb, csak durvább.

Vegyünk az életrajz esetét. Tudjuk, nem szabad a költő életrajzából (amelyet nincs módunk pontosan ismerni) következtetni művére (amelyet pontosan ismerünk). Egy dolog a szöveg, más dolog az életrajz, de mindkettő kutatandó, s az életrajz-ellenességnek is vannak fokozatai. 23 éve Balassi-könyvemből nem derült ki, hogy a költő fiú volt-e vagy lány. De még az éles életrajz-ellenesek is 20. századi költőként tartják számon József Attilát, holott ez tisztán életrajzi adat. A most dúló vita József Attila életrajzának és költészetének viszonyáról árnyalatnyi nézetkülönbségeket nagyít fel. Csak azért éles, mert udvariatlan, és mert talán tudományon kívüli tétje is van.

Például az *Eszmélet* című vers – vagy ciklus – végén megjelenő *én* szerkezetével kapcsolatos eszmecsere nem kellett volna elfajulnia. Tverdota György okfejtésében feltárja a záró versszak bonyolult szónoklattani szerkezetét, felfigyel egy (némiképp rejtett) hasonlatra, és ezzel számomra kifogástalanul értelmezi a szöveget. Immár nem győz meg Kulcsár Szabó Ernő korábbi magyarázata, amely még nem számolt a hasonlattal. Az ilyesféle vitatkozásban minden résztvevő csak nyer, új értelmezést, új belátást. Természetesen nem az álláspontok különbözősége, hanem csak a vita stílusa, pontosabban stílustalansága indokolja, hogy ma a József Attila életmű-

A *Hét napja* (1924) tisztázott kézírata

József Attila fényképe A Hét 1928. május 4-i számában

vét tanulmányozó irodalomtörténészek ellenségesen állnak szemben egymással. A tudomány köztársaság, amelyben bárkinek lehet igaza, és bárki – lényeges kockázat nélkül – tévedhet. Ám egyes kutatók az igazság birtoklásának igényével léptek föl, és ócsárolták a többieket. Ennek a magatartásnak nincs helye a tudomány intézményében.

– Azt hiszem, ehhez hozzájárul egy hermetikus attitűd, belső nyelvhasználat vagy sajátos diskurzus is, amely megteremti a két közösséget és elhatárolja a csoportokat.

Etelkával Makón, 1923-ban. Homonnai Nándor felvétele (PIM)

– *Van-e létjogosultsága azoknak a köteteknek, melyek a személyiségkép-
pel, illetve a patológiával foglalkoznak?*

– Persze. Külön kötetet adtunk ki Tverdota Györggyel [„*miért fáj
ma is*”, Balassi Kiadó – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest,
1992 – a Szerk.], melyet csakis az életrajzi kutatásnak szenteltünk, ki-
zárólag a költő végső válságára és öngyilkosságára kerestünk magya-
rázatot. Nem az életrajzzal magyaráztuk a verseket, hanem a versek-
ből következettünk az életrajzra.

– *Stoll Béla a maga jegyzeteivel mégis referenciapontokat vagy magya-
rázatokat keres azokon a helyeken, ahol elbizonytalanodik az olvasó, pél-
dául egy mondás eredetét illetően. Itt főleg a Szabad-ötletek jegyzékére
gondolok...*

– A *Szabad-ötletek* a mi kiadványunkban elsősorban életrajzi for-
rás. Mellette kiadtuk az összes olyan pszicho-iratot, amelyhez hozzá
tudtunk férni, de ezeket sem mint műveket, hanem mint a költő be-
tegségének dokumentumait.

– *Tehát nem tekinti irodalmi műnek a Szabad-ötletek jegyzékét?*
– Mit számít, hogy minek tekintem? A kötet maga olyan (lélektani, politikai, irodalmi) dokumentumokat tartalmazott, amelyekből esetleg rekonstruálni lehet, hogy a költővel valójában mi történt, mi vezetett el az öngyilkosságához. Egyébként olvasóként – nem kutatóként – roppant lehangolóan találom a költő összes pszicho-iratát, még a *Szabad-ötleteket* is, és csak tudományos kutatás céljából veszem kézbe őket. Mások nem így vannak velük. Az olvasó dönti el, hogy valamit irodalmi művé avat-e vagy sem. A *Szabad-ötletekről* (de valamelyest talán a többiről is) valószínűsíthető, hogy a költő maga valamilyen mértékig az utókornak szánhatta őket.

– *Akkor a most Garamvölgyi Lászlótól, az ORFK kommunikációs igazgatójától megjelent kötet (Hogyan halt meg József Attila, Pallas Kiadó, Gyöngyös, 2005), melynek állítása szerint József Attila nem lett öngyilkos, szintén az életrajzot támogató kutatásokhoz tartozik?*

– József Attila prózai és verses búcsúleveleket hagyott hátra, majd kiment az állomásra, és ott egy vonat elgázolta. A szerző azt állítja róla, hogy nem lett öngyilkos. Ez teljesen beleillik a magyar rendőrségről alkotott képembe.

– *A József Attila-kutatásnak melyek a legprogresszívebb irányai?*

– Honnan tudjam? Csak azt mondhatom meg, hogy én melyik olvasmányomban mennyi szellemi gyönyörűséget lelek. Talán nem meglepő, hogy a barátaim műveit szeretem a legjobban. Élvezem Szegedy-Maszák Mihály művelt és okos relativizmusát, Szőke György pszichológiáját, Veres András és Tverdota György pengeéles, kérlelhetetlen racionalizmusát.

– *Fehér M. István is megjelentett egy kötetet (József Attila esztétikai írásai és Gadamer hermeneutikája, Kalligram, Pozsony, 2003)...*

– Nagyon boldoggá tett az a könyv. Tverdota Györggyel és hallgatókkal kiadtuk 1995-ben a költő értekező prózájának első kötetét. A kiadvány lényegében visszhang nélkül maradt, s ez bizony csalódást okozott. Fehér M. István mélyreható elemzése már-már túlzott kárpótlás e csalódásért. József Attila húszegynéhány éves volt, és nem volt még nagyon művelt, amikor esztétikai töredékeit megalkotta. Örömmel tölt el, hogy a szakfilozófus Fehér M. István ezeket a kéziratokat roppant magasra értékeli.

– *Az internet adott-e bármilyen eszközt a szakemberek kezébe, amely továbbléndítette a kutatást?*

Szabadszálláson 1928-ban Etelkával és az anyai nagyapával,
Pócze Imrével („Dörmögővel”). Makai Ödön felvétele

– Nem. A tanítványaim és én a kilencvenes évek végén tettük köz-
zé a költő összes értekező prózai művét kritikai próbakiadásban a vi-
lághálón. Most egy sokkal megbízhatóbb, korszerűbb változatot ké-
szítettünk, de mindenesetre immár hat éve ott van az interneten egy
máris használható hálózati kiadás. Ez azért fontos, mert míg a versek
hozzáférhetőek Stoll Béla kiváló kritikai és népszerű kiadásában, a
prózai művek 1958-as kiadása teljesen elavult. Körülbelül hetven
művel, főleg töredékekkel bővítettük a prózai művek állományát, s ezek

kizárólag ebben az internetes kiadásban olvashatóak. Mérjük, hogy mennyien használják az oldalt. Az eredmény lesújtó.

– *Igaz, hogy ez volt a világon az egyik első hálózati szövegkritikai kiadás?*

– Igen. Az első a Balassi volt (a kódex 1993-ban, a verses életmű 1998-ban), a második a József Attila (1999). Rengeteg bibliográfiai kutatást folytattam, külföldi konferenciákon kérdezősködtem, fontos fórumon megjelent, angol nyelvű cikkben is megkockáztattam ezt a kijelentést, és senki sem mond mást. Valószínűleg mi voltunk az elsők.

– *Ha jól tudom, Hans Walter Gabler posztmodernnek mondott Ulysses-kiadása is hasonló elven működik, de még egy internet előtti állapotban, hipertextus alkalmazása nélkül...*

– Úgy van. Gablerrel 2003 őszén Olaszországban együtt adtunk elő egy digitális filológiai tanácskozáson. Gabler most sem foglalkozik az internettel: a sugárlemez kiadási technológia érdekli. Mások viszont, például a tours-i Marie-Luce Demonet, csak a hálózatra összpontosítják erőfeszítéseiket, és nagyon szép dolgokat készítenek.

– *Ön szerint mennyi igazság van abban az állításban, hogy József Attila a huszadik századik egyik legnagyobb magyar filozófusa, illetve esztétája volt?*

– Fogalmam sincs, hogy hol állapítják meg az ilyen rangsorokat. Az én személyes filozófiatörténeti pantheonomban József Attilát roppant kitüntető hely illeti meg. A magyar esztétika történetében volt olyan alkotó, aki szorosán kapcsolódott a hivatalos filozófiai intézményhez. Lukács György német egyetemi környezetben dolgozott, majd Moszkvában, később Budapesten, mindig teljesen intézményszerűen. József Attila viszont el sem végezte az egyetemet. Ámde – behozhatatlan illetékessége van. Például, amikor elmeséli, hogy a nemzet közös ihlet, vagy hogy az ihlet teljes valóságfogyatkozás, vagy más, hasonló megállapításokat tesz, akkor az ember csak leül a bámulattól. Ezek tudósítások egy olyan területről, ahová nekünk nincs bejárásunk. Ez persze természetes dolog. De van más, meglepőbb erénye is a költő bölcséleti munkásságának. József Attila például roppant tájékozott volt. A kortárs filozófia legfontosabb irányzataira frissen reagált. Közel állt hozzá az egzisztencializmus, a marxizmus, a freudizmus. József Attilának óriási előnye az intézményekhez tartozó, profi filozófusok némelyikével szemben az is, hogy képes volt változni. Lukács György például 1918–19 fordulóján el-

Jolánnal 1916-ban

jutott a bolsevizmusig. Hosszú élete alatt aztán sok mindent tapasztalt. Mégis, a moszkvai perek, az ellene folyt vizsgálat a Szovjetunióban, minisztersége az első Nagy Imre-kormányban, snagovi száműzetése, a pártból való kizáratása, Csehszlovákia 1968-as elfoglalása – mindez nem volt elegendő ahhoz, hogy erről az útról letérjen. József Attila 1934-ben a szovjet művészet és irodalom színvonalatlansága, a moszkvai perek, a nácizmus elleni munkásegység hiánya és néhány más, hasonlóan súlyos elvi okból eltávolodott a bolsevizmustól. Az egyik embernek, a lángelmének csupán néhány évnyi tapasztalat kell ahhoz, amire másnak sok évtized sem elegendő. De nemcsak Lukács György szellemi pályáján találunk efféle furcsaságokat. József Attila egyszer dühében firkált pár elismerő mondatot a nácikról, amit rögvest megbánt, de Szántó Judit megakadályozta, hogy összetépje a papírlapot. Az, ami József Attilánál csupán egy délutánig tartott, Heideggernél eltartott jó pár esztendeig. Bizony furcsa szerzet némelyik hivatásos bölcselelő. Erdély Miklós jellemzett egyszer így valakit: „Nem hülye, csak okos.”

– *Korábban már beszélt arról, hogy a pszichoanalitikus írásokat tartalmazó „miért fáj ma is” tisztán életrajzi kötet. Tekinthetjük-e mégis az ebben szereplő szövegeket az irodalmi korpusz részének, különös tekintettel kultuszképző funkciójukra?*

– Nem. Ezek nem irodalmi művek, de számon kell tartanunk és tanulmányoznunk kell őket. József Attila úgy tekintett minden életdokumentumára, ezekre is, hogy az utókor azokat egyenként mind nagy becsben fogja tartani. Nagy költő volt, és annak is tartotta magát. Fényképei gondos beállítás eredményeit őrzik. Vágó Márta idézi egy mondatát, fényképezéskor: „Gyere, Márti! Az utókor!” Póztolt. Egy Petőfi-maszkot akart ránk hagyni – és a pszicho-iratokat is. Ezeket is közre kell adni, de műfaji okokból nem a művek, hanem a költő életének egyéb dokumentumai között, aminő a levelezés.

– *Miért lehet népszerű József Attila 2005-ben?*

– József Attila azok közé a művészek közé tartozott, akik két világot látnak egyszerre: az őket körülvevőt és egy másikat: egy eszményi vagy rettenetes világot. Néha úgy beszél, mintha ebből a másik világból származó tapasztalatot közvetítene, egy aranykorból vagy egy anti-aranykorból. Ilyen (kissé lidércnyomásszerű) aranykorként jelenik meg az *új világ* a *Csak most értem meg apámat...* kezdetű versében, az *új való* a *Sas* című költeményben, vagy a világúr a *Flórának* című versében. Anti-aranykornak tekinthető az *Eszmélet* nyolcadik versszakának témája, mely az egyetemes rabságot foglalja szavakba. A líratörténet rengeteg metafizikus költőt ismer, akik mind egy másik, közvetlenül nem tapasztalható, boldog vagy iszonyatos világból hoznak a számunkra üzeneteket. Van, aki úgy fogja fel, hogy ez egészen általános jelenség, mert minden költészet ilyen metafizikus üzenethordozó. József Attila annyiban viszont egészen ritka tünemény a líratörténetben, hogy metafizikáját különböző dolgokhoz kapcsolja, értékeit különböző előjelekkel látja el, ebben sem dogmatikus, hanem játékos, pontosabban kombinatív. Alighanem ez az oka annak is, hogy költészete a politikai kisajátítási kísérleteknek nem állt ellen (hiszen lett népi és urbánus József Attila-kép, lett kommunista és kommunizmusellenes), és mindezt kibírta, s népszerűségéből mit sem veszített. Petőfi költészete, ahol a másik, a metafizikus világ abszolút pozitív előjelet kap, ugyanezt nem bírta ki. József Attilát mozgó metafizika jellemzi. Szerelmi költészete is ilyen szerkezetű. A líratörténetben a szerelmi költészetnek általában határozott tárgya, centruma van, József Attila szerelmi lírájának gyakorlatilag nincs tárgya, illetve ez is mozog; a Flóra-versek kivételével a fiktív címzett nehezen azonosítható. Az irodalomtörténészek tudni vélik, hogy ki váltotta ki az *Óda* megírását, és azt is, hogy mely versek kapcsolódnak Gyömrői Edit személyéhez. A versekben ezekre a valóságos nőkre semmi sem

utal, jellegzetességeik nemük legtöbb képviselőjére ráillenek. Nem az adott nő az érdekes, nem ő áll a vers középpontjában, hanem maga a ráirányulás, a kedvesség. Olyan ez a szerelem, mint a gyermeki kapaszkodni vágyás, de csak magát a gyermeket látjuk, csak magát a kapaszkodó kezét. A metafizikai megfoghatatlanság elősegíti, hogy József Attila költészete különböző meggyőződésű emberek széles körében elterjedjen, a tárgy nélküli, perzselő sóvárgás, a féktelen, gyermeki szeretetvágy pedig ellenállhatatlan.